

УДК 34.73:631.1

Зубар І.В.,
аспірант*
Вінницький національний аграрний університет

РОЗВИТОК КООПЕРАЦІЇ МАЛИХ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ НА ОСНОВІ СВІТОВОГО ДОСВІДУ

Zubar I.V.,
graduate student
Vinnytsia National Agrarian University

COOPERATION DEVELOPMENT OF SMALL FARMS ON THE BASIS OF WORLD EXPERIENCE

Постановка проблеми. В умовах переходу сільського господарства України до самовідновлювального розвитку ключовим питанням є вибір раціональної, економічно достатньої форми господарювання, яка б уособлювала збалансоване поєднання економічної, соціальної та екологічної ефективності. Україні необхідна така форма аграрного господарства, яка б забезпечувала продовольчу безпеку країни, робочі місця для населення, розвиток та виховання селянина-хлібороба, інтереси якого були б націлені не лише на максимізацію прибутку, а і на збереження родючості українських чорноземів та захист культурно-етнічних цінностей. Найбільш відповідними цим характеристикам є особисті селянські та малі фермерські господарства, оскільки саме ці господарства уособлюють власника і господаря в одній особі. Проте необхідність збільшення земельних ділянок і полів сівозміни для використання новітньої техніки і технологій задля підвищення конкурентоспроможності виробництва спонукає фермерів до об'єднання. У світі практикуються різні види об'єднань кооперативного типу, які потребують детального вивчення для розгляду перспектив їх створення в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженнями сучасного стану фермерства в Україні та світового досвіду їх кооперування займаються такі вчені, як Л.В. Молдаван, О.В. Шубравська, Б.Й. Пасхавер, Л.В. Транченко, О.О. Школьний, Т.А. Семкіна. Проте, на нашу думку, науковцями не достатньо висвітлена негативна світова практика організації крупнотоварних аграрних підприємств та світовий досвід організації кооперативних об'єднань. Також не достатньо обґрунтовано філософію функціонування фермерських кооперативних об'єднань та не повністю визначено основні причини їх неефективної роботи в Україні.

Постановка завдання. Завданням даного дослідження є вивчення багаторічного досвіду організації ефективного сільськогосподарського виробництва у провідних країнах світу. Зокрема, висвітлення негативних явищ у світовій практиці, викликаних концентрацією великих земельних масивів крупними латифундіями, які є прототипами вітчизняних агрохолдингів та довести беззаперечні переваги фермерського типу господарювання, зокрема в умовах їх кооперування.

Виклад основного матеріалу дослідження. ХХ століття, особливо повоєнний період, увійшов в історію світового сільського господарства політикою просування у сільське господарство потужної техніки, впровадженням інтенсивних технологій, нарощуванням об'ємів внесення мінеральних добрив і застосуванням хімічних засобів захисту рослин. Здійснення зазначеної політики увійшло в історію аграрного розвитку як "зелена революція", однак вона не тільки не вирішила продовольчу проблему, а й породила низку загрозливих проблем. "Зелена революція" сприяла концентрації сільськогосподарських земель у руках великих корпорацій і латифундистів-поміщиків, які витіснили з сільського господарства сотні тисяч сімейних ферм і земельних общин, що посилювало соціальне розшарування на селі та його пролетаризацію. Американські вчені, вивчаючи процеси в Латинській Америці, прийшли до висновку, що панування латифундії веде до винищення селянства, загрози екологічної катастрофи, зниження народжуваності й інших негативних явищ, які значно переважають вигоди від експортно-орієнтованого виробництва. Це спонукало уряд США переглянути систему землекористування у бік захисту малих ферм. Під лозунгом «спасіння сімейних ферм» виділялись програми підтримки малих і середніх фермерських господарств, як основи збереження соціальної стабільності в сільських районах. З метою посилення економічної важливості малих господарств були розширені функції державних органів щодо сприяння їхньому об'єднанню у партнерства, соціальні виробничі корпорації та у збутові, постачальницькі, обслуговуючі та інші типи [1].

* Науковий керівник: Скорук О.П. – к.е.н., доцент

У Бразилії процес «спасіння сімейних ферм», починаючи з 80-х років, набув більш широкого розвитку. Лише упродовж другої половини 90-х років було експропрійовано і викуплено 18,0 млн. га угідь, на яких створено 285 тис. фермерських господарств. Переведення сільського господарства на фермерський тип господарювання пов'язане з великими витратами. На державний бюджет Бразилії лягає пільгове кредитування придбання земельних ділянок та засобів виробництва, створення на знелюднених землях нових сільських поселень з сімей, раніше витіснених у міста, фінансування соціальної інфраструктури, насамперед будівництва житла і т.д. [3].

Стосовно умов України, то у нас зародилась тенденція до формування схожих до Бразильських латифундій за характером господарювання, компаній - агрохолдингів. Їх на початок 2015 року нараховувалося 156, середній розмір землекористування – 55546,8 га (таблиця 1).

Таблиця 1

Характеристика сучасних агроформувань України

Показник	Агрохолдинги	Середні с.-г. підприємства	Фермерські господарства	Господарства населення
Кількість, тис. од	0,156	6,8	40,7	4242
Розмір землекористування, га	55546,8	1065,6	109,2	1,52

Джерело: розроблено автором

Наукові дослідження у сільському господарстві Латинської Америки дали можливість зіставити вигоди антропогенного сільськогосподарського виробництва із втратами від обезземелення корінного населення і винищення селянства у країнах, що розвиваються, експлуатації найманих працівників і зниження серед них народжуваності, міграції сільського населення і знелюднення сільських територій, виснажливого землекористування і забруднення навколишнього середовища. Факт загрози через монополізацію аграрного виробництва крупними компаніями підтверджують і вітчизняні вчені. На думку Л.В. Молдаван, «... великий комерційний капітал, що проникає у сільське господарство, прагне до великого землекористування, концентрації та спеціалізації виробництва, мінімізації найманих працівників, витіснення трудовіткої, важливої для здоров'я людей, продукції, максимізації використання хімічних засобів, генетично модифікованих сортів, біодобавок у тваринництві тощо. Великі спеціалізовані підприємства з однічною виробничою функцією - максимізацією прибутку, за своєю природою не можуть виконувати соціально значимі для людей функції. Це веде до порушення концепції багатофункціональності сільського господарства ...» [6].

Дивлячись на статистичні дані (рис.1) результативності аграрної діяльності України, помітне різке скорочення важливих показників. Зокрема, скоротилось поголів'я сільськогосподарських тварин ВРХ з 25194,8 тис. голів у 1990 р. до 4534,0 тис. голів у 2014 році, свиней з 19946,7 тис. голів до 7922,2 тис. голів відповідно. У зв'язку зі скороченням поголів'я скоротилося і внесення органічних добрив, які є основою покращення природної родючості ґрунту. Скоротилася також у більш ніж 4 рази і кількість зайнятого працездатного сільського населення.

Рис.1. Основні показники результативності аграрної діяльності в Україні за період 1990-2013 рр.

Джерело: [8]

Така статистика іде у розріз із концепцією багатофункціональності сільського господарства, яка є методологічною основою формування стратегій для аграрного сектора в Європейському Союзі та розвинених країнах світу. Її було прийнято у 1996 році учасниками Європейської конференції з питань сільського господарства, виходячи з того, що сільське господарство як вид економічної діяльності продукує не лише товари, а й незамінні суспільні блага нетоварного характеру, найважливіші з яких — продовольча безпека, економічні умови існування сільського населення, відтворення селянства,

підтримання екологічної рівноваги, збереження біорізноманіття [12]. Вітчизняна ж модель аграрного виробництва не забезпечує виконання його багатофункціональної місії. Вона лише дає змогу нарощувати виробничий та експортний потенціал і отримувати вагомі фінансові результати певному колу виробників, тобто є структурно розбалансованою. Намагання контролювати виробничу діяльність у сільському господарстві і керувати нею призвело до створення системи показників, які зводили всю економічну діяльність до єдиної міри — валового виробництва сільськогосподарської продукції. Прагнення до зростання сільськогосподарського виробництва та його експортного потенціалу витіснило прагнення до поліпшення добробуту селян. За такого підходу суспільні блага, що повинні створюватися у процесі сільськогосподарського виробництва, продукуються недостатньо, а сімейний тип господарювання, який найповніше орієнтований на створення цих благ та запобігання бідності у сільському середовищі, не отримує належного сприяння розвитку. Отже, існуюча модель аграрного виробництва потребує переорієнтації та всебічної модернізації.

Практика Франції та Німеччини свідчить, що законодавство цих країн жорстко контролює концентрацію великих масивів сільськогосподарських угідь та не допускає таких форм господарювання у сільському господарстві, які не забезпечують збалансованого дотримання економічної, соціальної та екологічної функцій. Тобто, офіційна політика Уряду зорієнтована на підтримку фермерського типу господарювання, який виконує всі ці функції, що і забезпечує сталий розвиток сільського господарства. Цей факт підтверджує і російська вчена Т.О. Семкіна, яка, досліджуючи земельне законодавство країн Європи, прийшла до висновку, що воно має два основних вектора:

- по перше - створення господарств життєздатного розміру, які можуть використовувати сучасну техніку та технології й ефективно господарювати в умовах ринку;

- по-друге - недопущення створення латифундій з великими розмірами землеволодіння [10].

Це підтверджують і статистичні дані. Наприклад, у Польщі 88% угідь обробляють сімейні господарства, середній розмір яких становить 7,7 га, з них 62% користуються земельними ділянками до 5 га. Маючи на 7% менше угідь від України і переважно малоземельне фермерство, при цьому Польща забезпечує зайнятість у сільському господарстві майже такої кількості сільського населення, скільки й Україна, а на душу населення виробляє на 32% більше м'яса, у 2,1 раза більше плодів і ягід [5]. У США середній розмір ферми – 167 га, в Європейському Союзі - біля 20 га, зокрема в Німеччині – 45,7 га, Франції – біля 50 га. Найбільші ферми мають 200-400 га [9]. Головне досягнення сільського господарства цих країн – це активна експортна діяльність, з одного боку, а з іншого – забезпечення продовольчої безпеки країни.

Проте сталий розвиток неможливий без розвитку науково-технічного прогресу, посилення конкуренції і ці глобалізаційні процеси не можуть не впливати на інноваційні зміни в організації сільськогосподарської діяльності ферм. Необхідність збільшення земельних ділянок з метою зміцнення економічного стану і забезпечення конкурентоспроможності виробництва спонукало фермерів світу до об'єднань у такі організаційно-правові форми, які б, з одного боку, максимально зберігали переваги і принципи функціонування фермерських господарств, з іншого - реалізовували переваги великого господарства. Такими формами у світі стали партнерства (США, Австралія, Нова Зеландія), корпорації „типу S” (США), об'єднання фермерів по спільному господарюванню (Франція, Італія), місцеві групи ведення сільського господарства (Японія), виробничі кооперативи колективної оренди землі (Італія, Іспанія), прості товариства (Німеччина), кібуци і мошави (Ізраїль) [5].

Розглянемо основні форми об'єднань, які, на нашу думку, мають найбільші перспективи щодо організації в Україні.

Спільне партнерство - неюридична ділова асоціація двох або декількох власників земельних ділянок або фермерських сімей, які об'єднують свої ресурси в цьому господарстві і розділяють відповідальність по управлінню прибутками і збитками. Партнерство не платить прибуткові податки - їх сплачують партнери. На початок 2000-х років у США налічувалося в межах 200000 ферм-партнерств (10% усіх ферм), які використовували близько 16% сільськогосподарських земель. На одне партнерство в середньому приходилося 310 га сільськогосподарських угідь.

Іншою формою є S-корпорація (від англ. «Social», що в перекладі означає соціальні корпорації) - юридична особа, яка має ті ж характеристики, що і звичайна корпорація, окрім того, що вона не відноситься до комерційних структур. S-корпорації теж оподатковуються як «вторинні особи», тобто такі юридичні особи, прибуток яких розподіляється серед членів корпорації. Саме це і є найбільшою перевагою S-корпорації, оскільки отриманий прибуток не підлягає подвійному оподаткуванню, тобто кожен член S-корпорації особисто заповнює та подає декларацію на прибуток [14]. Специфікою корпорації такого типу є обмежена кількість учасників - вона не повинна перевищувати 35 чоловік. Корпоративні ферми такого типу створюються, як правило, для виробництва і часткової переробки своєї продукції, мають свої фірмові марки і магазини [2].

Найбільш корисним може стати досвід Франції, де найдовшу історію розвитку мають виробничі об'єднання по спільному веденню господарства (GAEC). GAEC - некомерційне товариство, яке об'єднує певну кількість співкористувачів землі. Об'єднатися у GAEC за законом може не більше 10

фермерських господарств. Земельні ділянки членів ЄАЕС залишаються власністю фермерів, але обробляються колективно. Капітал об'єднання розподілений на паї і включає вартість поголів'я, техніки, обладнання, складів й інших будівель (земельні ділянки в капітал не включаються). Члени об'єднання добровільно беруть на себе окремі ділянки роботи. Робочий час не нормується, однак ведеться його облік. Щомісяця кожен член одержує на сімейні витрати з рахунку об'єднання аванс згідно з домовленістю. Після закриття балансу розподіл доходу здійснюється на вкладений кожним пайовий капітал (за одержаного авансу) або реінвестується у виробництво. Доходи декларує не об'єднання, а кожен його член, який і платить податки. Кожен учасник об'єднання бере участь у фінансуванні його діяльності зі своїх доходів. Філософія функціонування кооперативного виробничого об'єднання GAEC полягає у тому, що, утворене фермерськими господарствами, воно функціонує за правилами сімейної ферми, забезпечуючи всім своїм членам право власника на землю, засоби виробництва, вироблену продукцію і дохід та робочі місця [6]. У 2010 р. налічувалося 41329 об'єднань із спільного ведення господарства. Середня площа землекористування одним GAEC - 120 га (фермерським господарством - до 48 га). Середній прибуток одного GAEC становив 113 UDE (1 UDE = 1200 євро) проти 49 UDE на індивідуальне фермерське господарство. Урожайність зернових тут становить 67-70 ц/га, кукурудзи - понад 100 ц/га, ріпаку - 33-35 ц/га. Запровадження єдиних сівозмін на землях спільного обробітку дозволяє GAEC перевести у сіножаті та пасовища ще 120 га орних земель і нарощувати виробництво м'яса на дешевих кормах [9].

Інноваційний розвиток кооперативних формувань демонструють кооперативи зі спільного використання техніки (кооперативні МТС), яким під силу застосування у невеликих фермерських господарствах найсучасніших технічних засобів і технологічних досягнень. У Німеччині, наприклад, це машинні ринги і машинні двори, у Франції - СУМА. Через кооперативні МТС фермерські господарства одержали доступ до використання високопродуктивної техніки, можливості зменшувати індивідуальні витрати на закупівлю технічних засобів, залучати до виконання робіт професійних механізаторів [2].

Сьогодні у Франції функціонує 13,3 тис. СУМА, членами і клієнтами яких є 240 тис. фермерів [9]. Це - високотехнологічні структури, в яких зосереджена третина парку зерно- і кормозбиральних комбайнів, п'ята частина розкидачів добрив, трактори підвищеної потужності, обприскувачі, та інша техніка. Машини і обладнання, що знаходяться в кооперативах, є колективною і, частково, приватною (переданою у спільне користування) власністю їхніх членів. Використання техніки здійснюється за чітко складеними графіками відповідно до замовлення фермерів.

Спробуємо висвітлити сучасний стан та проблеми формування кооперативних організацій в Україні, зокрема на прикладі досліджуваної Вінницької області.

В Україні доволі широко вживається термін «кооперація», проте проведені дослідження дають підстави стверджувати, що існуюче законодавство, яке регулює даний вид діяльності приймалося в умовах не до кінця осмисленої сутності основ кооперації, зокрема, надаючи кооперативам статус окремої юридичної особи, або прибуткової організації. Ми вважаємо за необхідне вбачати сутність кооперативу в тому, що його діяльність - не окремий від його власників вид підприємницької діяльності, а продовження діяльності його учасників. Ця думка походить зі слів класика економічної теорії О.В. Чаянова, який писав «сільська кооперація ... є частиною селянського господарства, що виділена для її організації на крупних засадах». Тому кооператив "... не може бути підприємством, що має свої власні інтереси поза інтересами його членів: це підприємство, що обслуговує своїх клієнтів, які є його господарями ..." [11].

Розглянемо структуру створених сільськогосподарських кооперативів на прикладі Вінницької області (табл. 2). Ми бачимо, що у області на початок 2015 року створено 95 кооперативів різного спрямування. І проаналізувавши динаміку по роках, можна відмітити, що їх кількість постійно збільшується. Проте проблемою є те, що близько 60% зареєстрованих кооперативів залишаються лише на папері. Так із 95 існуючих фактично працює лише 38 (40%) [7]. Така ж тенденція присутня і по Україні в цілому, де із 1022 зареєстрованих кооперативів працює лише 613 [8].

Таблиця 2

Структура створених сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів Вінниччини на початок 2015 року

Вид кооперативу	зареєстровані	працюючі	непрацюючі
молочарські	42	17	25
плодоовочеві	6	3	3
по обробці землі та збиранню урожаю	6	3	3
інші	41	15	26
всього	95	38	57

Джерело: розроблено автором за даними [7]

Головними причинами неефективної роботи та великого відсотка непрацюючих сільськогосподарських кооперативів можна вважати:

- недотримання основних принципів кооперативного об'єднання при створенні сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів;
- незацікавленість держави в підтримці кооперативного руху;
- недосконалість законодавства виражена насамперед в проблемі отримання кооперативами статусу неприбуткових організацій.

Згідно статистичних даних, кількість членів СОКів по Україні - 29 998 осіб, що становить лише 0,2% сільського населення, при цьому в Польщі цей показник - 50%. Середній кооператив складає 23 члени, кількість найманих працівників - 2401 особа, тобто два працівники на один кооператив, сума послуг одного СОК за рік - 55 000 грн., пайовий капітал (вартість основних засобів) - 100 000 грн. на одну організацію [8]. Із цих даних зрозуміло, що кооперативний рух України знаходиться на початковій стадії свого розвитку.

Найперспективнішими формами організації аграрного виробництва для України можна вважати фермерство та особисті селянські господарства, зокрема за рахунок того, що вони дають в сукупності більше 50% валової продукції сільського господарства. У Вінницькій області дані господарства виробляють 99,4% картоплі, 97,9% овочів, 80,4% молока та більшу частину інших стратегічно важливих продуктів харчування (рис. 2).

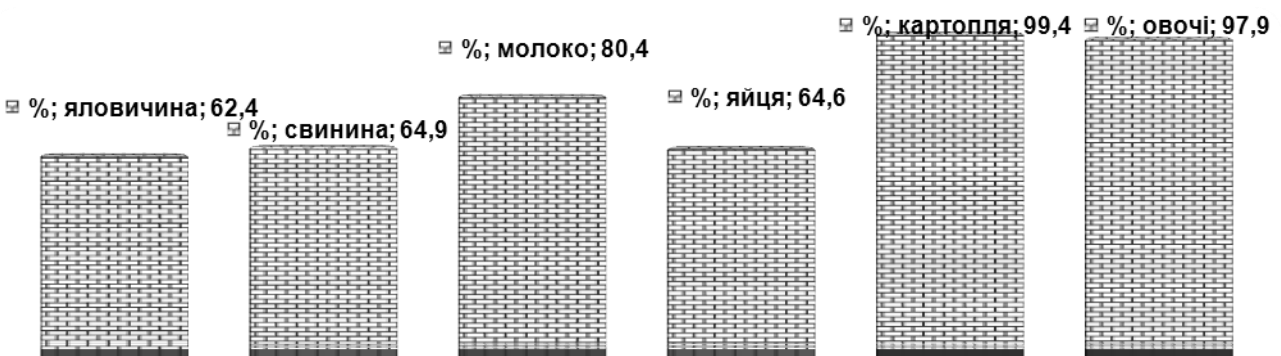

Рис. 2. Відсоток сільськогосподарської продукції, що виробляється дрібними товаровиробниками

Джерело: розроблено автором за даними [7]

Проблемами кооперативного руху в Україні є також небажання малих сімейних господарств входити до їх складу, оскільки вони бояться, що їм доведеться сплачувати податки за отриманий прибуток. Для сімейних господарств виходом може бути соціальне партнерство, яке в аграрному секторі розвинених країнах представлено у вигляді об'єднань малих підприємців в некомерційні виробничі об'єднання (громадсько господарські організації), які працюють на засадах соціального партнерства з використанням колективних форм господарювання та співпрацюють з державою. У Німеччині це - партнерства GbR та сімейні агрооб'єднання (AG). Сімейні агрооб'єднання (Familien-AG) вважаються найбільш вдалою моделлю серед інших колективних об'єднань малого підприємства в Німеччині.

До переваг сімейних об'єднань в сільському господарстві можна віднести:

- наполегливість в роботі;
- швидка реалізація вдалих ідей підприємців;
- самозайнятість та зайнятість членів родини, забезпечення доходу родині [13].

У розвинених країнах формування виробничих об'єднань фермерських господарств підтримується державою. Для французьких GAEC, наприклад, законодавством передбачено фермерам - їх членам надавати значні податкові пільги (до 50%); вони звільняються (повністю або частково) від сплати гербових зборів: їм встановлені більш високі ліміти позик і менші відсоткові ставки. Субсидії, що видаються членам GAEC, на 10-20% вище, ніж для одноосібних господарств. При формуванні об'єднання держава субсидує до 50% інвестицій в основний капітал. У США держава та сільськогосподарські кооперативи створюють для фермерства потужну систему наукового та інформаційного забезпечення. Сюди входять різноманітні навчальні заклади, курси підвищення кваліфікації, організація конференцій, круглих столів, діяльність державних науково-дослідних організацій, сільськогосподарських бібліотек, навчання відповідно до профілю, різноманітні зустрічі, що організуються кооперативами, сільськогосподарські клуби, спілки.

Кожен член обслуговуючого кооперативу, самостійно господарюючи, через кооператив виконує ті види діяльності, які дозволяють йому наблизитися до ринку, де найвища ціна. Інтеграція на

кооперативних засадах дозволяє сільськогосподарським виробникам створювати власні надійні канали збуту своєї продукції і не бути залежними від каналів комерційних підприємницьких структур [5]. Це особливо важливо для вітчизняних малих господарств, оскільки на сьогодні вони отримують лише 49-51% ціни, тоді як фермери Франції чи Німеччини – до 75% [4]. На сьогодні в межах чинного правового поля основою для співпраці сільськогосподарських товаровиробників та їх кооперативів, як рекомендує Л.В. Молдаван, можуть бути використані договори простого товариства відповідно до ст. 1132-1143 ЦК України, за якими для спільної діяльності може не передбачатися створення нової юридичної особи [5].

Висновки з проведеного дослідження. Отже, на основі досвіду організації крупнотоварного виробництва в Латинській Америці, провівши аналогію між підприємствами латифундіями та вітчизняними агрохолдингами, визначено, що вигоди крупнотоварного аграрного виробництва нівелюються за рахунок негативних наслідків, виявлених в обезземеленні корінного населення, зниженні народжуваності, міграції сільського населення і знелюдненні сільських територій. Це зумовлено тим, що великий комерційний капітал прагне до концентрації та спеціалізації виробництва за рахунок мінімізації найманих працівників, витіснення трудомісткої продукції, максимізації використання хімічних засобів, генетично модифікованих сортів, біодобавок у тваринництві, що веде до порушення концепції багатофункціональності сільського господарства. Ці факти підтверджуються статистичними даними щодо масового скорочення кількості найманих працівників галузі, зменшення поголів'я тварин та внесення добрив. Виходом із такої ситуації, який би забезпечив виконання головних умов концепції багатофункціональності сільського господарства, згідно якої сільськогосподарська галузь має насамперед забезпечувати продовольчу безпеку, економічні умови існування сільського населення, відтворення селянства, підтримання екологічної рівноваги, збереження біорізноманіття, має стати підтримка малих фермерських та особистих селянських господарств. Пропонується в даному випадку вивчення та інтерпретація закордонного досвіду, де фермери для забезпечення конкурентоспроможності виробництва формують об'єднання, які, з одного боку, максимально зберігають переваги і принципи функціонування фермерських господарств, з іншого - реалізують переваги великого господарства. Аналіз сучасного стану кооперативного руху в Україні (на прикладі Вінницької області) дозволив визначити основні причини їх неефективної роботи та обґрунтувати, що філософія функціонування фермерського кооперативного об'єднання має полягати у тому, що утворене кількома невеликими господарствами, воно повинно функціонувати за правилами сімейної ферми, забезпечуючи всім своїм членам право власника на землю, засоби виробництва, вироблену продукцію, прибуток та забезпечувати робочими місцями.

Література

1. Агропродовольчий розвиток України в контексті забезпечення продовольчої безпеки : кол. монографія / О.В. Шубравська, Л.В. Молдаван, Б.Й. Пасхавер та ін.; за ред. д-ра екон. наук О.В. Шубравської. – К. : НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозування НАН України, 2014. – 456 с.
2. Інноваційні трансформації аграрного сектора економіки: монографія / О.В. Шубравська, Л.В. Молдаван, Б.Й. Пасхавер та ін. – К. : НАН України, Ін-т екон. та прогнозування, 2012. – 496 с.
3. Менеджмент XXI століття: проблеми і перспективи [Текст] : колект. моногр. : матеріали III наук.-практ. конф., присвяч. 35-річчю створення каф. менедж. орг. / Уман. нац. ун-т садівництва ; [редкол.: Л. В. Транченко та ін.]. – Умань : Сочінський [вид.], 2013. – 359 с.
4. Молдаван Л.В. Інвестиційні пріоритети в сфері розвитку агропромислового виробництва України та механізми їх реалізації / Л.В. Молдаван, О.В. Шубравська // Економіка України. – 2015. – № 4. – С. 78-87.
5. Молдаван Л.В. Конкурентний розвиток малого і середнього підприємництва у сільському господарстві: проблеми і шляхи вирішення / Л.В. Молдаван // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. – 2013. – № 148. – С. 8-11.
6. Молдаван Л.В. Форми господарювання в аграрному секторі України в умовах глобалізації / Л.В. Молдаван // Економіка АПК. – 2010. – № 1. – С. 13-17.
7. Сайт Головного управління статистики у Вінницькій області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vn.ukrstat.gov.ua/>
8. Сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
9. Сайт Європейського комітету статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ec.europa.eu/eurostat/help/new-eurostat-website>
10. Семкина Т.А. Особенности формирования рынка земли в России: дис. ... канд. экон. наук, 08.00.01 / Татьяна Александровна Семкина, Московский международный институт эконометрики, информатики, финансов и права. – М., 2003. – 125 с.
11. Чаянов А.В. Что такое аграрный вопрос? / [Электронный ресурс] / А.В. Чаянов. – Режим доступа: http://land-question.narod.ru/rus/tchay_1.html
12. Bodiguel L. Le territoire, vecteur de la reconnaissance juridique de l'agriculture multifonctionnelle / L. Bodiguel // *Йconomie rurale*. – 2003. – №. 273-274. – pp. 61-75.
13. Cabras M. Erfolgsmodell Familien AG. [Electronic resource]. - Access mode: <http://www.derwesten.de/wirtschaft/erfolgsmodell-familien-ag-id1319224.html>.

14. Gary A. Utilizing Partnerships and Corporations to transfer Farm Assets [Electronic resource] / A. Gary, B. David, C. Robert. - Access mode: <http://www.extension.umn.edu/agriculture/business/farm-transfer-estate-planning/docs/utilizing-partnerships-and-corporations-2014.pdf>

References

1. Shubravskaya, O.V., Moldavan, L.V., Paskhaver, B.Y. etc. (2014), *Ahroprodovolchyi rozvytok Ukrainy v konteksti zabezpechennia prodovolchoi bezpeky* [Ukraine Agri-food development in the context of food security], monograph, NAN Ukrainy, DU "Intytut ekonomiky ta prohnozuvannia", Kyiv, Ukraine, 456 p.

2. Shubravskaya, O.V., Moldavan, L.V., Paskhaver, B.Y. etc. (2012), *Innovatsiini transformatsii ahrarynoho sektora ekonomiky* [Innovative transformation of the agricultural sector], monograph, NAN Ukrainy, DU "Intytut ekonomiky ta prohnozuvannia", Kyiv, Ukraine, 496 p.

3. Tranchenko, L.V. etc. (2013), *Menedzhment XXI stolittia: problemy i perspektyvy* [Management of the XXI century: problems and prospects], monograph, Umanskyi natsionalnyi universytet sadivnitstva, Uman, Ukraine, 359 p.

4. Moldavan, L.V. and Shubravskaya, O.V. (2015), "Investment priorities in the field of agriculture production in Ukraine and mechanisms of their implementation", *Ekonomika Ukrainy*, no. 4, pp.78-87.

5. Moldavan, L.V. (2013), "Competitive development of small and medium enterprises in the agricultural sector: problems and ways of Solution", *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universitetu im. Tarasa Shevchenka*, no. 148, pp. 8-11.

6. Moldavan, L.V. (2010), "Forms of management in the agricultural sector of Ukraine under globalization", *Ekonomika APK*, no. 1, pp. 13-17.

7. Site Main Statistical Office in Vinnytsya region, available at: <http://vn.ukrstat.gov.ua/>

8. The site of the State Statistics Service of Ukraine, available at: <http://ukrstat.gov.ua/>

9. The European Committee Site statistics, available at: <http://ec.europa.eu/eurostat/help/new-eurostat-website>

10. Semkina, T.A. (2003), "Features of formation of the land market in Russia", Thesis abstract of Cand. Sc. (Econ.), 08.00.01, Moscow International Institute of Econometrics, Informatics, Finance and Law, Moscow Russia, 125 p.

11. Chayanov, A.V. (1917) "What is the agrarian question?", available at: http://land-question.narod.ru/rus/tchay_1.html

15. Bodiguel, L. (2003), "Le territoire, vecteur de la reconnaissance juridique de l'agriculture multifonctionnelle", *Ÿconomie rurale*, vol. 273-274, pp. 61-75.

16. Cabras, M. (2008), "Erfolgsmodell Familien AG", available at: <http://derwesten.de/wirtschaft/erfolgsmodell-familien-ag-id1319224.html>

17. Gary, A., David, B. and Robert, C. (2014), "Utilizing Partnerships and Corporations to transfer Farm Assets", available at: <http://extension.umn.edu/agriculture/business/farm-transfer-estate-planning/docs/utilizing-partnerships-and-corporations-2014.pdf>